

**OSMANLI KÂNUNNÂMELERİ
VE
BİR KÂNUNNÂME SÜRETİ HAKKINDA**

Turan GÖKÇE

Bugün, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili araştırmalara esas teşkil eden, Osmanlı Devlet mekanizmasının işleyişi ile ilgili olarak başlıca "defter" ve "vesika" şeklinde teşekkül etmiş olup, büyük bir çoğunluğu günümüze kadar intikal etmiş bulunan yığınlarla ifade edilebilen arşiv malzemesi arasında, esas olarak Tapu Tahrir Defterleri (1) nde kayıtlı olup, bunun yanında, Şer'iyye Sicilleri (2) gibi diğer bazı mühim kolleksiyonlarda da yaygın olarak tesadüf edilen kânunnâmelerin taşıdığı önem, içinde bulunduğumuz asrın başlarından itibaren anlaşılmaya başlanmış ve bu zamandan itibaren yapılan pek çok çalışma arasında özellikle Ö.L.Barkan ve H.İnalçık'ın aşağıda yer yer işaret edeceğimiz geniş çaplı yayın ve araştırmalarıyla bugünkü seviyeye ulaşmış bulunmaktadır.

Sözkonusu arşiv vesikalarında kayıtlı bulunan esas kânunnâme metinleri yanında, Türkiye ve dünyanın bazı önemli merkezlerinde yer alan kütüphaneler bünyesindeki zengin yazma kolleksiyonları arasında bulunan "kânun mecmuaları" da, özellikle imparatorluğun bütünü açısından, sosyal, ekonomik, politik ve hukûkî hayatın düzenlenmesinde esas alınan, pekçoğu resmî nitelikli kânunnâmeler olması bakımından, ayrıca üzerinde durulması gereken oldukça önemli bir kaynak kümesini oluşturmaktadırlar. Böyle olmakla beraber, yakın zamanlara kadar, aşağıda zikredilecek olan birkaç istisnâsı dışında bunlara, "defter kânunları" şeklinde ifade edilen (3) sancak kânunnâmeleri yanında yeterince ilgi gösterilmemiş, dolayısıyla büyük bir çoğunluğu hâlen kütüphanelerin tozlu raflarına mahkum edilmiş bulunmaktadır.

Bu düşüncelerden hareketle, Manisa kütüphanesi'nde kayıtlı olup, şimdiye kadar yayınlanmamış bulunan bir kânunnâme sûretini değerlendirmeyi uygun gördük

-
- x) Bu kânunnâme sûreti E.Ü.Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilimdalı'nda "Manisa İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü 4655 Numarada Kayıtlı Kânunnâmenin Yeni Harflere Çevirisi ve Değerlendirmesi" (İzmir, 1986) başlığı altında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.
- 1) Bu defterler için bkz.Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası** II / 1-2 (1941), 20-60, 214-247.; Aynı yazar, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası** x(1951-53), 1-26.; Aynı yazar, "Daftar-ı Khakani", **El** ², II,81-83.; Halil İnalçık, **Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, Ankara, 1987.
- 2) Şer'iyye Sicillerinin muhtevâsı ve kıymeti hak.bkz. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dâir Bir Araştırma", **Türkiyat Mecmuası** x(1951-53), 285-298.; Halit Ongan, **Ankara'nın Bir Numaralı Şer'iyye Sicili**, Ankara, 1958.
- 3) Bkz. Ö.L.Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukûkî ve Mâli Esasları, I. Kanunlar**, İstanbul, 1943. (Bundan böyle, Barkan, Kanunlar)

Ancak, böylesine sınırlı bir çalışma çerçevesinde bunun tam metin olarak yayınlanma imkânı bulunmadığından, şimdilik,hiç olmazsa şekil ve muhtevâ bakımından ana hatlarıyla değerlendirmek sûretiyle ortaya konulmasının faydalı olacağını düşündük. Ayrıca, buna geçmeden önce, kânunnâmelerle ilgili olarak yapılmış olan belli başlı çalışmaları değerlendirmek ve yayınlanmış bulunan metinleri gözönünde bulundurmak sûretiyle , genel hatlarıyla, dayandıkları hukûkî zemin ile birlikte Osmanlı kânunnâmelerinin tipik özelliklerini genel olarak ortaya koymayı uygun gördük.

I

Osmanlı İmparatorluğu'nda, esas olarak, " Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas " olmak üzere dört kaynağa dayandırılan "şer'î hukuk" (4) sistemi yanında , " Nizâm-ı âlem" için akla dayanarak hükümdârın koyduğu nizâma' siyâset-i sultânî ' ve yasag-i pâdişâhî derler ki , urefâmızca ona örf (5) derler " (6). şeklinde tanımlanmış olan " örf " e dayanan ve genellikle İnalıcık'ın Pîr Mehmed'e ait olduğunu belirttiği bir fetvâyı değerlendirmek sûretiyle tespit etmiş olduğu bazı mühim esaslara (7) dayandırılarak, daha ziyade idâre , mâliye ve cezâ ile ilgili muhtelif hukûkî alanlarda tatbik edilen bir " örfi hukuk " sisteminin geliştirilmiş olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde böylece ortaya çıkan iki yönlü hukuk tatbikatında, geniş Çaplı bir örfî hukuk sisteminin kısa zamanda ortaya çıkacağı düşünülmeyeceğinden, daha Devlet'in kuruluş dönemlerinden itibaren yaygın olarak tatbik edildiği anlaşılan bu hukuk sisteminin, köklü bir geleneğin devamı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim, eski Türk hukuku üzerinde yapılan pekçok araştırma (8),İnalıcık'ın da ifade etmiş olduğu gibi, Türklerin " İslâm âlemine hâkim bir Orta Asya'dan eski ve sâbit bir devlet anlayışı ve belirli bir idâre ananeleriyle " gelmiş,

-
- 4) Bkz.M.Akif Aydın, **İslâm-Osmanlı Alle Hukuku**, İstanbul, 1985, 5-11 ; Ayrıca İslâm hukuku ve çeşitli devirlerdeki gelişimi ile birlikte, bununla ilgili geniş bir bibliyografya için bkz. Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı**, Diyarbakır, 1986, 1-86.
 - 5) Buradaki ifadeden de anlaşıldığı üzere, hukûkî bir kavram olarak "örf", hükümdarın hüküm ve icra otoritesinin ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Halil İnalıcık, " Osmanlı Hukukuna Giriş : Örfi Sultanî hukuk e Fatih'in Kanunları ", **A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. XIII / 2 (1958) 102 vd (Bundan böyle, İnalıcık, Osmanlı Hukukuna Giriş); Aynı yazar, " Örf ", **İslâm Ansiklopedisi**, IX, 480.; U.Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law** (Ed.by V.L.Menage), Oxford, 1973, 168-171. (Bundan böyle, Heyd Criminal Law).
 - 6) İnalıcık, " Osmanlı Hukukuna Giriş " , 103.
 - 7) Sözkonusu esaslar şöyle sıralanmıştır : " Şeriat dışı bir durum; Buna dair yaygın bir âdetin veya kıyasa esas olacak bir umûmî telakkinin varlığı; Hükümdarın iradesi (emr-i âli); Umûmî düzenin bunu gerektirmesi . " İnalıcık, " Osmanlı hukukuna Giriş. " , 104.
 - 8) Bkz.Fuad Köprülü, " Orta-zaman Türk Hukûkî Müesseseleri. İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yokmudur ", **II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları** (İstanbul, 1943), 383-417.;S.Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul,1947.; Aynı yazar, " Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumi ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü " **II.T.T. Kongresi Zabıtları**, 1062-1093.

unsur olarak ananeleriyle " gelmiş, İslâmî dönemde de kendilerine mahsus olan bu hukuk anlayışlarını muhafaza ederek geliştirmiş ve Osmanlı döneminde de bunu en mükemmel bir şekilde tatbik etmiş olduklarını göstermektedir (9).

İşte böylesine köklü bir geleneğe dayalı olarak, Osmanlılar'da örfî düzenlemelerin , bazı rivayetlere dayanılarak, daha Osman Gazi zamanında başlamış olduğu (10) ve Fatih zamanına kadar geçen dönemlerde merkezî devletin teşekkülü ile birlikte devlet otoritesinin güçlenmesine paralel olarak, devamlı surette gelişerek yaygınlaştığı, söz konusu dönemlerle ilgili kaynaklardan ve bunların aksettirdiği uygulamalardan anlaşılmaktadır (11). Nitekim , Fatih'in aşağıda ayrıca zikredeceğimiz teşkilat ile ilgili kânunnâmesinin başında yer alan, " Bu kânun bu kânunnâme atam ve dedem kânunudur... " (12) ifadesi de gâyet açık bir şekilde bunu teyid etmektedir.

Barkanda aynı doğrultuda, " pazarlardan alıncak bâcların miktarına , yaya denilen askeri sınıfın teşkilatına ve timarlı sipahilerin hak ve vazifeleri ile Yeniçeri ocağına, kıyafet ve sikke meselelerine, mahkeme harçlarına ait emir ve talimat gibi tarihi kaynakların kaydettiği icraat ve teşkilat " ları ilk kanunlaştırma teşebbüsleri olarak zikretmekte ve buna bağlı olarak, aşağıda da işaret edeceğimiz gibi, zaman zaman muayyen meselelerle ilgili olarak çıkarılmış olan fermanların bir araya getirilmesi suretiyle kânunnâmelerin tertib edilmiş olduğunu belirtmektedir (13).

Kısacası, İstanbul'un fethi ile birlikte gerçekleştirdiği genişçaplı cüretkar düzenlemelerle mutlak otoriteye sahip olan Fâtih, buna dayanarak, kânunlaştırma ve diğer pek çok örfî mahiyetteki uygulamalarla (14), örfî hukuk sisteminin gelişmesi bakımından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş olup, Osmanlı sultanları arasında " yasa ve kânun hükümdarı " olarak anılagelmıştır (15). Bütün bunların ışığında ve özellikle son zamanlarda yapılan araştırmalarla daha ziyade Sultan Süleyman'a atfedilegelen pek çok düzenlemenin, çok daha önceki devirlere ait düzenlemeler olduğunun ortaya konulmuş olmasını da göz önünde bulundurmak suretiyle denilebilir ki, Osmanlı örfî hukuk sistemi ve bu çerçevede kânunnâme geleneği , daha ilk zamanlarda başlayarak gelişme göstermiş ve Fâtih ile birlikte doruk noktasına ulaşmış, daha sonraki devirlerde de , zaman ve şartlardaki değişikliklerin icab ettirdiği bazı küçük çaplı düzenlemelerle muhafaza edilmiştir.

9) İnalçık , " Osmanlı Hukukuna Giriş. " , 105 . Ayrıca örfî hukuk sisteminin İslâm hukuku bünyesinde varlığını sürdürmesi meselesi Hak.bkz. F. Köprülü, " Fıkıh ", İA, IV, 608-622.

10) İnalçık, " Osmanlı Hukukuna Giriş", 107-108.

11) Bu dönemde örfî hukuk sahasındaki gelişmeler için bkz. İnalçık, a.g.m., 107-111.

12) Kânunnâme-I Âî-I Osman (yay. Mehmed Arif), TOEM ilavesi, İstanbul, 1330,9.

13) Ö.L.Barkan, " Kânunnâme ", İA, VI, 186.

14) Bkz.H.İnalçık, " Mehmed II ", İA, VII, 507-535.

15) İnalçık, " Osmanlı Hukukuna Giriş ", 110-111.

Ancak, bu gelişmeler karşısında, hemen Fatih'in halefi II. Bayezid zamanında örfî hukuk ile şeriat arasında çatışma noktasına kadar götürülen bir tepki doğmuş(16), XVI. asrın ortalarından itibaren de örfî uygulamaların özellikle Ebüssuud Efendi'nin gayretleriyle şer'î kalıplarla izah edilmeye çalışılması (17) ve bundan sonra gelen hükümdarların çoğu zaman icraatlarında, muhtemel tepkileri göz önünde bulundurmak suretiyle, fetvâ alma ihtiyacını hissetmiş olmaları neticesinde, yukarıda işaret ettiğimiz iki yönlü hukuk tatbikatında "kânun" ve "şeriat" arasındaki denge ikincisinden yana bozulmaya başlamıştır. Bir başka ifade ile, şer'îleşme ihtiyacını hissetmeden, çok geniş bir sahada hâkim olan örfî hukuk, zamanlar, özellikle XVII. asırdan sonra şer'î hukuk lehine olmak üzere bariz bir şekilde daralmaya başlamıştır (18).

Buraya kadar, genel hatları ile kânunnâmelere zemin teşkil eden örfî hukukun mahiyeti ve gelişmesine işaret ettikten sonra, hukuk tatbikatında yargı yetkisini elinde bulunduranların icraatlarında esas alacakları hükümleri ihtiva eden, yazılı ve düzenli bir şekilde tertib edilmiş olan bir kaynağa duyulan ihtiyaç üzerine teşekkül etmiş olan **kânunnâme** mefhumunun ifade ettiği anlam ve muhtelif tipleri üzerinde kısaca da olsa durmak yerinde olacaktır.

Kânunnâme, genel olarak, Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk tatbikatının dışında kalan sahalarda, vaktiyle hükümdarlar tarafından emir ve ferman şeklinde çıkarılmış olan umûmî veya belirli bir saha ya da zümre ile ilgili olan kânun (19) ların,

16) Bkz. İnalçık, " Mehmed II ", 533. Ayrıca bkz. ayn. yaz., " Suleiman the lawgiver and Ottoman Law ", *Archivum Ottomanicum I* (1969), 109-110. (Bundan böyle, İnalçık, Suleiman the Lawgiver.)

17) Bunun için bkz. Cavid Baysun, " Ebüssu'ud Efendi ", İA, IV, 92-99. ; M. Ertuğrul Düzdağ, **Ebüssu'ud Efendi Fetvaları**, İstanbul, 1983. ; " Osmanlı Kanunnameleri ", **Mİİİ Tettebbûlar Mecmuası I /1** (Mart-Nisan 1331), 49-112; **I / 2** (Mayıs-Haziran 1331), 305-348.

18) Barkan, **Kanunlar**, XIX.

Osmanlı Hukuk sisteminde genel olarak kânun ve şeriat arasındaki ilişkiler için bkz. U. Heyd, " Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat ", (Ter.Selahattin Eroğlu), **A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXXVI, 633-652.

Ayrıca, Barkan'ın naklettiği, o zamana kadar fermanlarda kullanılan " şer' " ve Kânuna uygun " formülünden " kânun " kavramının çıkarılmasına dair H.1107 (1695) tarihli bir hüküm sureti de kânun ve şeriat arasındaki ilişkilerin gelişmesi bakımından oldukça önemlidir. Bkz. **Kanunlar**, XIX-XX.

19) **Kânun** kavramı için bkz. H.İnalçık vd., " Kânûn ", **EI²**-IV,556-62.; C1.Huart, " **Kanun** ", İA, VI, 167-68.; Heyd, **Criminal Law**, 167-68.

yetkili ve ehliyetli bir devlet görevlisi (20) tarafından toplanarak, tertib edilmesi ile teşekkül eden ve en son hükümdarın irâdesi ile onayı neticesinde resmî hüviyet kazanan (21) **kânun mecmuaları** ya da bu kânunlardan her biri için kullanılan bir kavramdır (22).

Genel olarak İslâm devletlerinde ve bu arada Osmanlı Devleti'nde bu şekilde resmî kânunnâme tertib anlayışı, biri Türk-Moğol (23) diğeri de eski Orta Doğu geleneği (24) olmak üzere, başlıca iki kaynağa dayandırılmakta ve buna bağlı olarak da, kânunnâmelerin yaygın olarak, Türk-Moğol geleneklerinin ve hanedanlarının köklü bir şekilde teşekkül etmiş olduğu İran, Anadolu, Irak ve Hindistan gibi ülkelerle birlikte tipik Osmanlı yasa ve idâresinin hâkim olduğu yerlerde, daha ziyâde kamu hukuku, devlet idaresi, genel idare, vergilendirme ve cezâ hukuku sahaları ile ilgili olarak düzenlenip, tatbik edildikleri anlaşılmaktadır (25).

Kısacası, şer'î hukuk tatbikatında esas olan fıkıh kitaplarına karşılık, örfî hukuk tatbikatında, merkezî bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu sahaya giren bütün faaliyetlerin merkezi otoriteyi temsil eden hükümdarın irâdesi ile tayin edilmiş olan kanun ve nizamlara uygun olarak sürdürülmesini sağlamak, idareci ve idare edilenler arasındaki bütün ilişkileri belirli esaslara bağlayarak, devletin ve aynı zamanda reâyânın menfaatlerini kânunlarla güvence altına almak gibi düşüncelerle, yukarıda işaret edilen geleneklere uygun olarak kânunnâmeler tertip edilip, ilgili görevliler vasıtasıyla tatbit edildiği görülmektedir.

20) Fatih'in teşkilat kanunnâmesinde olduğu gibi, genellikle bu iş için Nişancı'nın görevlendirildiği bilinmektedir. (Nişancı hak.bkz.Tayyip Gökbilgin, "Nişancı", İA, IX, 299-302.) İnalçık, bu hususu şu ifade ile belirtmiştir: " Şeriat için müfti ne ise örfî kânunlar için de nişancı öyle sayılır. " Bkz. " Osmanlı Hukukuna Giriş ", 113b

21) Hükümdarın kânunlaştırmadaki rolü hak.bkz.Ö.L.Barkan, **Türkiye'de Sultanların Teşriî Sıfat ve Salâhiyetleri ve Kânunnâmeler**, İstanbul, 1947. Ayrıca bkz. **Kânunlar**, XLIII-XLVIII.

22) Bkz. Barkan, " Kânunnâme ", İA, 185.; H.İnalçık, " Kânunnâme ", EI², IV, 562.

23) Eski Türk hukuk anlayışına yukarıda işaret etmiştik. bkz. Not-8. Burada Moğol-İran İmparatorluğu'nda " Yasa'yı Kadîm-i Cengiz Han " olarak bilinen ve sonraki devirlerde de " devletin refah ve saadeti için bir temel " olarak kabul edilmiş olan Cengiz han yasa'sının bu gelenek içerisindeki yeri özellikle belirtilmelidir. Bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 562.

24) Bu noktada da, özellikle eski İran İmparatorluklarında, eski Mezopotamya medeniyetlerinden intikal etmiş olan bir gelenek olarak, resmi görevlilerin suistimallerinin önlenmesi gayesiyle yasalar çıkarılarak, halkın görebileceği bir yere asılması ve İslâmın ilk dönemlerinde daha ziyâde arazi vergilerinin toplanması ile ilgili olarak kânunname şeklinde kayıtlar düzenlenmesi gibi uygulamalarla ilgili olarak bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 562. Ayrıca bkz. ayn.yaz., " Adâletnâmeler ", **Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi** II / 3-4 (1965), 49-50.

25) İnalçık, " Kânunnâme ", 562.

Barkan, " Osmanlı İmparatorluğu'nda ona husûsî şekil ve çatisını veren esas teşkilat ve idare kânunları, şeriat kaidelerinden istidlâl veya ihraç yoluyla ve derhal sistemli ve her sahaya ait şumullü mufassal kânunlar çıkarmak sûretiyle vaz' edilmiş " olmayıp, " bu hususlara ait mevzuat ve ahkam, an'ane ve tecrübeden alınan ilhamlara göre, idârî tedbirler ve emirler halinde verilmiş fermanlar vâsıtasıyla, yavaş yavaş ve parça parça ilan edilmiştir" (26). şeklindeki açıklaması ile, şer'î hukuka esas olan kaynaklar ile örfî uygulamalara esas olan kânunnâmelerin tertib tarzında ve muhtevastaki farklılıkla birlikte, özellikle birincisindeki nazârî esaslara karşılık, örfî hukukun esaslarının geleneğe ve tecrübeye dayalı olarak belirlendiğini, gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

En bârız vasıflarından birisini böylece belirtmiş olduğumuz, günümüze kadar bazı önemli numuneleri yayınlanmış bulunan kânunnâmeler genel olarak beş grupta mütâlaa edilmektedir (27). Burada, aşağıda bir örneği üzerinde duracağımız genel kânunnâmelere esas olmaları bakımından, kısaca bunlar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Ferman Şeklindeki Kânunnâmeler

Muhtelif vesîkalarda hüküm, biti, misâl, berat, menşur, tevkî ' ve yarlıg gibi değişik kavramlarla da ifâde edilmiş olan ve nişân-ı hümayun", " tevkî '-i refi '-i hümayun" gibi ifadeleri ihtiva eden ferman, bunlardan da anlaşılacağı üzere, hükümdarın herhangi bir husus ya da mesele ile ilgili olarak " alâmet-i şerîfe " tâbir edilen tuğrasını taşıyan yazılı emrini ifade eden bir kavramdır (28).

Kısaca bu şekilde tarif edilen ferman, sadece bizzat hükümdarın iradesi ile ortaya konulmuş olan bir kânunu ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda, bazen birden fazla maddeyi ihtiva eden daha geniş çaplı bir kânunnâmeyi de ifade etmektedir. Böylece kânunnâmelerin esâsını teşkil eden fermanlar, aynı zamanda en sınırlı bir kânunnâme olarak da kabul edilmektedir (29). Yukarıda da belirttiğimiz gibi **codifîe** kânunnâmeler, bu şekilde zaman zaman hükümdarın iradesi olarak ortaya konulmuş olan bu tip kânun ya da küçük çaplı birer kânunnâme mahiyetinde olan fermanların biraraya getirilmesiyle teşekkül etmiş bulunmaktadır (30).

26) Barkan, *Kânunlar*, XX.

27) Bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 563 vd.

28) Geniş bilgi için bkz. İ.Hakkı Uzunçarşılı, " Ferman ", *İA*, IV, 571-72.; Ayn.yaz., "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyrulduklara Dair ", *Belleten* IV/16 (1940), 101-157.; M.Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, İstanbul, 1979, 53-87.

29) Bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 563.; Ayn.yaz., " Osmanlı Hukukuna Giriş ", 123-24.

30) Bkz. Barkan, *Kânunlar*, XX.; İnalçık, *a.g.m.*, 123.

Fermanlar , bilindiği üzere Mühimme defterlerine , ilgili mercilerde Şer'îyye sicilleri ve özellikle mâlî ve iktisâdî konularla ilgili olanlar, Mukata'a ve Tahrir defterlerine aynen veya özet şeklinde kaydedilmiş bulunmaktadır (31).

Ayrıca, zaman zaman belirli meselelerle ilgili olarak çıkarılmış olan " ferman kânunlar" ın bir araya getirilmesiyle teşekkül etmiş olan kolleksiyonlara da tesadüf edilmektedir (32) ki, bunlardan II. Bayezid devrinde düzenlenmiş olup, bu devirle birlikte Fatih devrine ait pek çok kânunu ihtiva eden önemli bir örneği yayınlanmış bulunmaktadır (33).

Sancak Kânunnâmeleri

Herşeyden evvel, Osmanlı Devleti'nde görülen bu tür kânunnâmelerin benzeri bir uygulamanın, İran'da hâkim olan İlhanlı idaresinde de " kânun-ı mamlakât " şeklinde mevcut olduğunu belirtmek gerekir (34). Osmanlı İmparatorluğu'nda da , yeni fethedilen bir bölgenin Osmanlı idaresine dahil edilmesi, mevcut durumda meydana gelen değişikliklerin belirlenmesi, hükümdar değişikliği gibi sebeplerle, belirli zamanlarda yapılan nüfus ve arazi sayım sonuçlarını ihtiva eden Tapu Tahrir Defterleri (35) nin baş tarafında, bir idarî birim olarak tahriri yapılmış olan sancağın, defterde kaydedilmiş olan şartlarına göre düzenlenmiş olup, hükümdarın onayından sonra, ilgili sancağın idaresinde esas alınması gereken, Barkan'ın " husûsî defter kânunları " şeklinde ifade etmiş olduğu (36) sancak kânunnâmelerinin kayıtlı olduğu görülmektedir ki, bunlar, İmparatorluğun değişik bölgelerindeki idarî, hukûkî ve mâlî uygulamaları doğrudan aksettirmesi bakımından oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar.

Tahrir defterlerinde " kânûn-ı hümâyûn ", " kavânin-i örfiyye-i Osmâniye " veya "kazâyây-ı örfiyye " gibi başlıklarla kaydedilmiş bulunan ve kânunnâmeler, Barkan'ın da ifade etmiş olduğu gibi, " devlet bürolarına vaz' edilmiş resmî metinler ve hakîkî kânunlar " olup, İmparatorluğun bütününde geçerli olan genel kânunlardan ziyâde,

31)İncalcık, a.g.m., 123. Ayrıca burada belirtilen defterlerde kayıtlı fermanlardan yayınlanmış pek çok örnekleri vardır. Mesela, bkz. H. İncalcık, " Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları " **Belleten XI / 44 (1947), 683-704.**; U. Heyd, **Ottoman Documents on Palestine (1552-1615)**, Oxford, 1960. (Heyd, burada Mühimme defterleri üzerinde dururken, fermanlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. s.XV-31.

32) Bazı önemli kolleksiyonlar için bkz. İncalcık, " Kânunnâme ", 563.

33) Bkz. Robert Anhegger-H.İncalcık, **Kânunnâme-i Sultânî Ber müceb-i ' Örf-i ' Osmânî**, Ankara, 1956.

34) İncalcık, " Kânunnâme ", 563.

35) Genel olarak tahrir işlemleri ve defterler hakkında, yukarıda Not-1'de işaret edilmiş olanlara ek olarak bkz. L.Fekete , " Türk Vergi Tahrirleri ", **Belleten XI / 42 (1947), 299-328.**

36) Barkan, **Kânunlar**, LVIII-LXIII.

yukarıda da belirttiğimiz gibi, her bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı ile sahip olduğu örf ve âdetlere göre tesbit edilmiş olan, ait olduğu birime mahsus özel birtakım kânunları ihtiva eden kânunnâmelerdir (37). Böylece ortaya çıkan kânunnâmenin en önemli gayesi, her bölgenin husûsî şartlarına göre, reâyâdan alınacak olan vergi ve resimlerin belirlenmesi ve reâyâ ile sipahi ve diğer devlet görevlileri arasındaki ilişkilerin merkez tarafından tayin edilen belirli esaslara bağlanması ile keyfî idârenin engellenmesiyle birlikte, daha geniş bir ifade kullanmak gerekirse, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bütün bölgelerin, gâyet ılımlı bir politika ile, idârî, hukûkî, mâlî ve benzeri yönlerden merkezî devlet anlayışı doğrultusunda, doğrudan doğruya hükümdara bağlı olarak organize edilmesi şeklinde ifade edilebilir.

Osmanlıların bu düşüncelerle, yeni fethedilen yerler halkının alışık olduğu örf ve âdetleri ve vergi şekillerini genellikle olduğu gibi veya bazı küçük çaplı değişikliklerle muhafaza etmiş oldukları, sözkonusu sancak kânunnâmelerinde yer alan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öyle ki, bazı eski Türk ve İslâm memleketlerinde geçerli olan pek çok kânun, Memluk Sultanı Kayıtbay, (38) Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan (39) ve Dulkadirli Alâü'd-devle (40) ye ait olan kanunlarda olduğu gibi, pek çoğunun adları bile değiştirilmeden Osmanlı kânunnâmeleri bünyesinde varlığını sürdürmüşlerdir (41).

Bununla birlikte, başta Bizans ve idâresindeki Balkan ülkeleri ile diğer Avrupa memleketlerinin bu kânunnâmeler üzerindeki tesiri meselesi de üzerinde durulması gereken diğer önemli noktayı oluşturur. Bununla ilgili olarak Barkan'ın naklettiğine göre, Macaristan'da tatbik edilen kânunnâmelerde yaygın olarak, " Kralları zamânında cârî olan âdetleri " veya " reâyâ tâifesi hîn -i fetihde memlekette kadîmden cârî olagelen kral kânunu üzere cümle ahvallerin edâ olunmak ricâ eylemeğin" şeklinde

37) Barkan, Kânunlar, LIX-LX.

38) Barkan'ın yayınlamış olduğu 1524 tarihli Mısır Kânunnâmesinde yer alan, "... ve rûsûm-ı küşûfiyyet dahî kayıtbay zamanında cârî olan ' âdet ve Kânun üzere riâyet oluna ol kanundan asla tecâvüz olunmaya ... " (Kânunlar, 361 / 11.) şeklindeki kayıt gibi daha pek çok kayda rastlanmaktadır. Ayrıca 1548 tarihli Şam Vilâyeti Kânunnâmesinde yer alan, " ... ve nefsi-Şam'da olan ihtisâba kadîmden bir kânun-ı mukarrere olmadığı sebebden Kayıtbay kânuniyle amel oluna ..." (Barkan, Kânunlar, 226 / 31.) şeklindeki kayıt da bunu göstermektedir.

39) Bkz. Ö.L.Barkan, " Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kânunlar ", **Tarih Vesikaları** I / 2 (1941), 184-197. Ayrıca Barkan'ın yayınlamış olduğu pek çok Kânunnâmeye, özellikle Doğu Anadolu'daki sancaklara ait olanlarında yaygın olarak, " Hasan Pâdişah kânunun " na yapılan atıflarla karşılaşılmaktadır. (Bkz. Barkan. **Kânunlar.**)

40) " Alâ-üd- devle Bey Kânunu " için bkz. Barkan, **Kânunlar**, 119- 124.

41) Geniş bilgi için bkz. Barkan, **Kânunlar**, LXIV-LXVI.

kayıtlar göze çarpmaktadır (42). Ayrıca, fethinden bir yıl sonra 1572' de düzenlediği bilinen Kıbrıs Kânunnâmesindeki," küffâr-hakisâr " zamanında cârî olan kânunlara yapılmış olan atıflar (43) ve 1525 tarihli Sofya Kânunnâmesindeki harman resmi ile ilgili kayıtlar (44), ilhak edilen memleketlerde tatbik edilecek olan kânunnâmelerin teşekkülünde, bu bölgelerde eskiden beri mevcut bulunan âdet ve kânunların önemli ölçüde rol oynadığını göstermektedir(45).

Böyle olmakla beraber, bütün bunlar, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun fethetmiş olduğu yabancı memleketlerde karşılaştığı âdet ve kânunları aynen taklit etmiş olduğu anlamında değerlendirilemez. Zira, böyle bir uygulama , İmparatorluğun, yeni fethedilen memleketlerde yüzyüze geldiği yeni ve yabancı âdet ve kânunları şuursuz bir şekilde taklit düşüncesinden ziyâde, İnalıcık tarafından " İstimâlet politikası " şeklinde değerlendirilen (46), yeni ilhak edilen yabancı kitleleri Osmanlı idâresine ısındırmak maksadıyla, gene Osmanlı fetih siyâsetine (47) uygun olarak takip etmiş olduğu şuurlu ve kısa zaman zarfında çok geniş bir coğrafyaya yayılmasının da başlıca âmillerinden birisi olan, son derece tutarlı bir politika olarak görmek gerekir. Nitekim, sözkonusu kânunnâmeler, uygulamaya konulduktan belirli bir süre sonra, uygun zaman ve zeminde, lüzum görüldükçe, kademeli olarak yapılan tâdilatlarla genel bir uygulamaya doğru gidilmiş olduğu gerçeği de bunu doğrulamaktadır (48).

42)Barkan, **Kânunlar**, LXIX.

43) Bkz. Barkan, **Kânunlar**, 349.

44) Burada sözkonusu olan Sofya Kânunnâmesindeki harman resminin tayini ile ilgili olarak, buranın seksen-doksan yaşlarındaki ihtiyarlarının mesele hakkındaki beyanlarına göre hüküm verilmiş olduğunu gösteren kayıtlar oldukça enteresandır. Bkz.Barkan, **Kânunlar**, LXX. Karş. Aynı eser, 552.

45) Kânunnâmelerdeki yabancı tesirler hak. geniş bilgi için bkz. Barkan, **Kânunlar**, LXIII - LXII.; Neşet Çağatay, " Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kânunnâmelerinde İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kânunları ve İstilahlarının İzleri ", III. **Türk Tarih Kongresi Zabıtları** (1943), 489-505.

46) H.İnalıcık, " Adâletnâmeler ", 54.

47) Ayn.yaz., " Ottoman Methods of Conquest", **Studia Islamica** II (1954), 103-129.

48) Esâsen bütününüle Osmanlı Medeniyetine yöneltilen bu şekilde yabancı müesseselerin taklidi tenkidi Fuad Köprülü tarafından çürütülmüş bulunmaktadır. Bkz. **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul, 1981.

Genel hatlarıyla üzerinde durduğumuz bu kânunnâmelerin pek çoğu yayınlanmış bulunmaktadır (49).

Belirli Gruplarla İlgili Kânunnâmeler

Burada, ayrı bir kategoride değerlendirilen bu tip kânunnâmelerin çoğu, özel bir vazife ile devlet hizmetinde bulunan topluluklar ile ilgili olarak düzenlenmiş olup, başlıcaları, askerî bakımdan yardımcı hizmetli statüsünde bulunanlardan, Yaya ve Müsellemeler (50), Canbazlar (51), Eşkinci yörük ve Eşkinci Tatarlar (52), Eflaklar (53) ve Voynuklar (54) gibi gruplara ait bulunmaktadır. Bu kânunnâmelerde, genel olarak, sözkonusu teşkilatlara ait kanunlar ve bunların sahip oldukları muâfiyetler ve benzeri hususlar belirtilmektedir (55).

49) Bu kânunnâmelerle ilgili yayınların başında, şüphesiz, Barkan'ın çalışmaları gelmektedir. Bkz. **Kânunlar**, 1-401. Ayrıca, daha 1815 yılında Osmanlı devlet teşkilatı ile ilgili olarak iki cilt halinde yayınlamış olduğu ünlü eserinde (**Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung**, I, Vienna, 1815) Joseph von Hammer'in, ilk olarak sancak kânunnâmeleri ile ilgilenip, bunlardan yaklaşık seksen-yüz kadarını Almanca'ya tercüme etmek suretiyle yayınlamış olması da burada belirtilmesi icab eden oldukça önemli bir husustur. (Zikreden, İnalçık, " Kânunnâme, 564.) Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan pek çok kânunnâme, Hadiye Tuncer tarafından yayınlanmıştır. (**Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları**, Ankara, 1962.) Bu şekilde toplu yayınların dışında münferid kânunnâmelerin yayımlandığı pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunların hepsini verme imkanı bulunmadığından, birkaç tanesi için bkz. N. Çağatay, " Osmanlı II Kanunnamelerinden Örnekler " , **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi** II (1945), 338-352. ; Zeki Arıkan, " 1518 (924) Tarihli Çemişgezek Livası Kânunnâmesi " , **Tarih Dergisi** 34 (İst. 1984), 101-123. ; Ayn.yaz., " Divriği Sancağı Kânunnâmeleri " , **Bellefen** LI / 199-201 (1988), 761-779. Ayrıca bu kânunnâmelerin geniş bir listesi için bkz. Heat W. Lowry, "The Ottoman Liva Kânunnâmesi Contained in the Defter-i Hâkânî " , **Osmanlı Araştırmaları** II (1981), 43-47.

50) Yaya ve Müsellemelerle ilgili müstakil kânunnâmeler (Bkz. Barkan, **Kânunlar**, 241-242.) ile birlikte , daha ziyâde aşağıda bir örneği üzerinde duracağımız genel kânunnâmelerde bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, bkz. **Kânunnâme-i Âl-i Osman** (yay .M.Arif), **TOEM İlavesi**, İstanbul, 1329, 43-49. Ayrıca, Manisa Kütüphanesi'ndeki kânunnâme de bunlarla ilgili bir bölümü ihtiva ediyor. (65a- 66b)

51) Bkz. Barkan, **Kânunlar**, 1247-48.

52) Bkz. İnalçık , " Kânunnâme " , 564. ; Barkan, **Kânunlar**, 260-64.

53) İnalçık'ın zikretmiş olduğu ("Kânunnâme " , 564) kaynaklarla birlikte bkz. Barkan, **Kânunlar**, 324-325.

54) Bkz. Barkan, **Kânunlar**, 265-66. Ayrıca, Voynukların tâbî olduğu kânunlar hak. daha geniş bir değerlendirme için bkz. Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar**, Ankara, 1986.

55) Geniş bilgi için bkz. İnalçık, " Kânunnâme " , 564.

Bu askerî toplulukların dışında, Çeltikçiler, Madenciler ve Ortakçı kullar gibi bazı üretici gruplar (56) ile birlikte, Rumeli Kıptileri gibi bazı toplulukların da kendilerine mahsus özel kânunnâmelere tâbî oldukları bilinmektedir (57).

Teşkilat Kânunnâmeleri

Şekil ve muhtevâ bakımından arz ettikleri özelliklerden dolayı ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gereken bu kânunnâmeler, genel olarak, devlet kurum ve kuruluşlarının organizasyonu ile birlikte, teşrifat ile ilgili âdet ve kânunları ihtivâ etmektedirler. Bunların en eski ve en önemli olanı, şüphesiz, hem sistem hem de muhteva bakımından sonraki örneklerine bir model teşkil etmiş olan, Fatih'in teşkilat kânunnâmesidir. Bizzat Fatih'in emri ile, Nişancı Karamanlı Mehmed Paşa'nın vezirâzamlığı sırasında (1477-1481) " ahvâl-i saltanata nizam " vermek gayesiyle, tertip edilmiş olup başlıca üç bölümden oluşan bu kânunnâme (58) ilk olarak Viyana'da bulunan nüshayı esas almak sûretiyle M. Arif tarafından yayınlanmıştır (59). Bunun dışında , yakın zamanlarda , 1613-14 yıllarında Divan- Hümayun'daki resmî nüshâsından kopye etmek sûretiyle eserine aldığı kaydeden Bosnalı Hüseyin Efendi'nin Bedâyü'l-Vekâyî ' adlı eserinde yer alan ikinci bir nüsha, önceki nüsha ile karşılaştırılmak sûretiyle yeni harflerle yayınlanmıştır (60).

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu grupta mütâlaa edilen, daha geç dönemlerde düzenlenmiş olan kânunnâmeler gözden geçirildiğinde, Fatih'in teşkilat kânunnâmesinin, ayrıntılarda yapılan birtakım değişikliklerle beraber, esas olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır (61).

56) Mesela , bunlardan Ortakçı kulların tâbî oldukları kanunlar hak. bkz. Barkan, **Kânunlar**, 86-109. Ayrıca, bunlar hakkında geniş bir inceleme için bkz. Ayn.yaz., " XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri I-Kulluklar ve Ortakçı Kullar", **İktisat Fakültesi Mecmuası** 1 / 1 (1939), 29-74; 1 / 2 (1940), 198-245; 1 / 4 (1940),397-447.

57) Bkz. Barkan. **Kânunlar**, 249-250. Ayrıca bu kânunnâmeler hak. geniş bilgi için bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 564.

58) Kânunnâmenin geniş bir değerlendirmesi için bkz. İnalçık, " Osmanlı Hukukuna Giriş ", 112-116.

59) Bkz. Not-12.

60) Abdülkadir Özcan, " Fâtih'in Teşkilat Kânunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", **Tarih Dergisi** , 33 (1980 - 81) 7-56.

61) Nitekim A.Özcan'ın ifade ettiği gibi XVII. yüzyılın sonlarında Tevkî'i Abdurrahman Paşa tarafından kaleme alınmış olan kânunnâme (**MIII Tettebbûlar Mecmuası** 1 / 5 (1331) , 494-544.) ile Fatih'in teşkilat kânunnâmesi arasında esasda pek büyük bir değişiklik görülmemektedir. Lütî Paşa'nın Âsafnâme'si ve Koçi Bey Risâlesi'nin teşrifatla ilgili kısımları üzerindeki etkileri de dikkati çekmiştir. Bkz. Özcan, a. g.m., 28.

Ayrıca, İnalçık'ın da belirttiği gibi (62), genellikle devlet adamları tarafından mevcut kânunnâme ve benzeri kaynaklardan derlenmek sûretiyle düzenlenen kânunnâmeler (63) ile birlikte, devrin ileri gelenleri tarafından hükümdar'a ya da vezirâzam'a, tavsiye niteliğinde yazılmış olup, aynı zamanda , teşkilat ve teşrifat ile ilgili pek çok kânunu da ihtiva eden risâleleri (64) de bu grupta değerlendirmek gerekmektedir.

Bütün bunların yanında, " **Kavânîn-i Yeniçeriyân** " (65) gibi, devlet organizasyonu içerisinde belirli bir teşkilata ait bulunan, onların teşkilatlanma yapıları ve tâbî oldukları kânunları ihtivâ eden kânunnâmeler de bu grupta mütâlaa edilebilir (66).

Genel (Müdevven) Kânunnâmeler

Buraya kadar ana hatlarıyla zikretmiş olduğumuz, muayyen sahalarla ilgili olarak düzenlenmiş bulunan Kânunnâmelerin yanında , esas itibâriyle, bunlardan daha geniş kapsamlı olarak, yukarıda da zikredildiği gibi, zaman zaman hükümdar tarafından belirli konularla ilgili olarak çıkarılmış olan emir ve yasaklarla birlikte, İmparatorluğun bünyesinde bulunan muhtelif sancaklarda defterde kayıtlı resmî kânunnâmelerde yer alan temel hükümler ve gene buldukları konumdan dolayı farklı bir statüye sahip olan bazı topluluklar ile en geniş müesseseyi oluşturan devlet organizasyonu içerisinde bir alt birim durumunda bulunan bazı teşkilatlara âit bulunan özel kânunnâmelerdeki bazı unsurların tedvîn (codifié) edilmesi sûretiyle teşekkül etmiş olmasından dolayı "kânun mecmuası " şeklinde de ifâde edilen, İmparatorluğun bütününe şâmil "kânun-ı Osmânî " tâbir edilen umûmî kânunları ihtivâ eden bu kânunnâmeler, şüphesiz, Osmanlı kânunnâmeleri arasında oldukça mühim bir yer tutmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu şekilde kânunnâmeler tertib edilmesinde rol oynayan başlıca faktörler arasında özellikle, kânunlaştırma hareketlerinde rol oynayanlara mevcut uygulamalar hakkında bilgi vermek, yargı makamında bulunanlara

62) Bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 564.

63) Bunlardan bazıları için bkz. Tevki'i Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi (bkz.Not-61); Aynî Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman der-Hülâsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan** (Haz. M.T. Gökbilgin), İstanbul, 1979.; Avni Ömer Efendi , (Yay.İ.Hakkı Uzunçarşılı), " Kânûn-i Osmânî Mefhûm-ı Defter-i Hâkânî " **Belleten** XV /59 (1951),381-399.(Zikreden,İnalçık, " Kânunnâme " , 564-565.)

64) Bunlardan en dikkat çekici ikisi için bkz. **Koçi Bey Risâlesi** (Haz.Zuhûri Danışman), Ankara, 1985.; **Kitâb-ı Müstetâb** (Yay.Yaşar Yücel) , Ankara, 1983.

65) Bkz.**Kavânîn-i Yeniçeriyân** (1b-45a) (Haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul, 1967.; Ayn.kân. (46-93) (Haz. Hüsâmettin Öztürk), İstanbul, 1970.; Ayn.kân. (96-132) (Haz. Sâlim şen), İstanbul, 1971. (İ.Ü.Ed.Fak. Basılmamış Lisans Tezleri)

66) Geniş bilgi için bkz. İnalçık, " Kânunnâme " , 565.

icraatlarında esas alacakları umûmî bir kaynak temin etmek, Divan'da görüşülen dâvâlara esas olacak dağanık durumdaki kânunları " mecmua " hâlinde bir araya getirmek sûretiyle kolaylık sağlamak, sık sık görev mahalli değişen kadırlara, dağanık halde muhtelif sancak kânunnâmelerinde yer alan temel hükümleri topluca değerlendirme imkânı vermek gibi düşünceler dikkati çekmektedir (67).

İşte umûmiyetle bu gibi düşüncelerle teşekkül etmiş bulunan bu kânunnâmelerin büyük bir çoğunluğu muhtelif kütüphâneler bünyesinde günümüze kadar muhafaza edilmiş olup (68), bunlardan bazıları da yayınlanmış bulunmaktadır.

Daha öncede ifade etmiş olduğumuz gibi, Fâtih devri, yalnızca teşkilat kânunnâmeleri bakımından değil, aynı zamanda, üzerinde durduğumuz genel kânunnâmeler bakımından da önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Nitekim, bu devirde düzenlenmiş ikinci kânunnâme olan " Reâyâ Kânunnâmesi " olarak bilinen cezâ kânunnâmesi, bu tür kânunnâmelerin ilk örneğini teşkil etmiş olup, daha sonraki düzenlemelerde şekil ve muhtevâ bakımından esas kabul edilmiştir. İlk üç faslı genel cezâ hükümlerine âit olmak üzere, reâyânın ödeyeceği vergi ve resimlerle birlikte üzerine düşen yükümlülükleri, ayrıca " Kânun-i Yürükân " ve " Kânun-i Cebelüyân bâ Kânun-i Müzevvec-i Gebrân " başlıkları ile üç kısımdan ibâret olan bir fasıl ile birlikte toplam dört fasıldan oluşan, hemen İstanbul'un fethinden sonra düzenlenmiş olması kuvvetle muhtemel olan (69) bu kânunnâme ilk olarak, Fr. Kraelitz tarafından Almanca olarak yayınlandıktan sonra (70), Barkan tarafından Türkçeye aktarılmak sûretiyle tekrar yayınlanmış bulunmaktadır (71).

Bunun yanında, yakın zamana kadar " Süleyman Kânunnâmesi " olarak kaydedilip, Kânûnî devrine ait olduğu zannedilen, (72) ancak, Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan 1501 (H.907) tarihli daha eski bir nüshâsının yayınlanması(73)

67) Bkz. İnalçık, **Kânunnâme-i Sultânî...**, XI-XIV. Ayrıca bu hususta daha farklı bir değerlendirme için bkz. Barkan, **Kânunlar**, XX-XXXIV.

68) Bunlardan önemli bir kısmının buldukları yerlerle birlikte belirtildiği bir liste için bkz. Heyd, **Criminal Law**, 33-37.

69) Bkz. İnalçık, " Osmanlı Hukukuna Giriş ", 117.

70) Fr. Kraelitz-Greifgenhorst, " Kânunnâme Sultan Mehmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Straf-und Finanzgesetze " , **Mitteilungen Zur Osmanischen Geschichte**, I (1921-22), 13-48. (Zikreden, Heyd, **Criminal Law**, XXI.; Barkan, **Kânunlar**, 387.)

71) Bkz. Barkan, **Kânunlar**, 387-395.

72) **Kânunnâme- i Âl-i Osman** (Yay. M. Arif), TOEM ilavesi, İstanbul, 1329. Bu kânunnâme ayrıca H. Hadzibegic tarafından Sırpça-Hırvatça'ya çevrilmek sûretiyle yayınlanmıştır. Bunun için bkz. Selami Pulaha-Yaşar Yücel, " I. Selim Kânunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kânunları " , **Belgeler XII / 16** (1987), 11.

73) Nicoara Beldiceanu, **Code de Lois Coutumierès de Mehmed II. Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiyye-i Osmânî**, Weisbaden, 1967.

ile birlikte yapılan diğer araştırmalarla, pek çok unsuru itibâriyle Fatih devrine kadar uzandığı anlaşılan ve esas olarak 1492-1501 tarihleri arasında düzenlenmiş olması gerektiği (74) sonucuna varılan kânunnâme de bu grup içerisinde büyük önem arz etmektedir (75).

Hukûkî yönden II.Bayezid'den sonraki gelişmeler, mevcut " Kânûn-i Osmânî" de birtakım düzenlemelerin yapılmasını gerektirdiğinden, devrin şartlarına göre yeni bir kânunnâme tertib edilmesi düşüncesinin bir ürünü olarak, I. Selim zamanında düzenlenmiş olup, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırma Enstitüsü Türkçe Yazmalar kolleksiyonunda kayıtlı bulunan bir kânunnâme de Tveritinova tarafından yayınlanmiş bulunmaktadır (76). I. Selim Kânunnâmesi bundan başka, yakın zamanlarda, birisi Arnavutluk Devlet Arşivi Belgeler Kolleksiyonu, diğeri de Tirana Millî Kütüphanesi şark Yazmaları arasında kayıtlı bulunan iki nüshaya dayanmak suretiyle ve yer yer hemen yukarıda işaret etmiş olduğumuz nüsha ile karşılaştırma yoluna gidilerek, yeni harflere çeviri ve tıpkı basım olarak tekrar yayınlanmiştır (77).

Daha önce ve I. Selim zamanındaki bu düzenlemelerin, pek fazla bir değişikliğe uğramadan, Sultan Süleyman zamanında da tatbik edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (78).

Genel (codifié) kânunnâmelerin belirtilen çizgide gelişmesi neticesinde teşekkül eden I. Süleyman zamanında " mer'î " bulunan kânunnâmenin, tımar sisteminin bozulması ile birlikte demode duruma düşmesinden dolayı, XVII.yüzyılda daha ziyâde arazi ile ilgili ve inhitat devrinin getirdiği yeni problemlere cevap verebilecek şekilde, şekil itibâriyle daha çok fetvâ biçimindeki kânunlardan oluşan yeni düzenlemeler yoluna gidildiği görülmektedir (79).

Buraya kadar yayınlanmiş bulunan bazı önemli örneklerini zikretmiş olduğumuz ve aşağıda üzerinde duracağımız kânunnâmenin de dahil olduğu bu kânunnâmelerin resmî niteliği üzerinde bir kaç cümle ile de olsa durmakta fayda vardır.

74) Bkz.Inalcık, " Suleiman the Lawgiver... ", 123-24.

75) Geniş bir değerlendirme için bkz. Inalcık, " Kânunnâme ", 565-66.; Ayn.yaz., " Suleiman the Lawgiver ...", 117-24.; Heyd, a.g.e., 18-32.

76)A.S.Tveritinova,Sultan I.Selim'in Kânunnâmesi,Moskova,1969.Ayrıca bkz.Ayn.yaz., " Sovyetler Birliği'nde Bulunan Türkçe Yazmalar Arasındaki Sultan I.Selim'in Kânunnâmesinin İki Nüshası ", VII. Türk Tarih Kongresi Zabıtları II (Ankara 1973), 636-642.

77) Bkz.S.Pulaha- Y.Yücel, a.g.m., 9-101.

78) Bkz.Inalcık, " Kânunnâme ", 565. Ayrıca Kânûni devrindeki düzenlemeler için bkz. Ayn.yaz. , " Suleiman the Lawgiver ...", 111-26.; Heyd, a.g.e., 24-32.

79) Inalcık, " Kânunnâme ", 565. Ayrıca bu hususta XVI. yüzyıldaki değişmeler ve XVII. yüzyıldaki gelişmeler hak. bkz. Inalcık, " Suleiman the Lawgiver ...", 126-36.; Heyd, a.g.e., 32-33,37.

Barkan'ın, bu kânunnâmelerden çoğunun resmî metinler olmayıp, şahsî teşebbüslerle ortaya konulan özel düzenlemeler olduğu, bunlardan hiç birisinin resmî kânunları muhtevî " bir hukuk külliâtı " oluşturamadığından dolayı hiç bir zaman uygulamada esas kabul edilmedikleri istikametindeki görüşlerine (80) rağmen, daha sonra bu kânunnâmeler üzerinde yapılan geniş çaplı çalışmalar neticesinde, bunların büyük bir çoğunluğunun resmî nitelikli düzenlemeler olduğu ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Daha önce de umûmî cezâ hukuku gayesine yardımcı olmak üzere düzenlenmiş olduğunu belirttiğimiz bu kânunnâmelerin esas nüshâlarının Divân-ı Hümâyûn'da Reisülküttab kisesinde muhafaza edildikleri (81) ve mahkemelerde esas alınan nüshalarda tadilata muhtac olan maddelerin ortaya çıkması halinde bile, problemin boyutuna göre, ya doğrudan doğruya kadı veya Beylerbeyi tarafından düzenlendiği ya da tashih edilmek üzere devlet merkezinde bulunan Nişancı'ya gönderilmekte olduğu, dolayısıyla, sözkonusu kânunnâmeler üzerinde gelişigüzel tasarruflardan bahsedilemeyeceği (82) bilinmektedir. Ayrıca, bu kânunnâme metinlerinde tesâdüf edilen " ma'mûlünbîh " veya " mu'teber " gibi pek çok kayıt bile, bunların resmî niteliği konusunda önemli fikir vermektedir (83).

Ayrıca, Sultan Süleyman zamanında kânunnâmeler yazılıp, bütün kadılıklara gönderildiğine dâir bir adâletnâme (84) ile birlikte burada tek tek zikretmeye gerek görmediğimiz bazı vesikalarda yer alan pek çok kayıt, uyulması mecbûrî metinler olarak, genel hükümleri ihtiva eden kânunnâmeler tertib edilip, ilgili mercilere gönderildiğini göstermektedir (85).

Bütün bunlara ilâveten, bu tip kânunnâmelerin bir örneği olarak aşağıda üzerinde durduğumuz kânunnâmenin baş tarafında bulunan, sözkonusu kânunnâmenin bazı vilâyet kadılarından gelen talep üzerine tertib edilerek ilgili kadılıklara gönderildiğini beyân eden hüküm de bu hususta oldukça önemli bir fikir vermektedir (86).

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, genel kânunnâmeler, tamâmiyle resmî nitelikten yoksun keyfî derlemeler veya esas gayesinin dışında, idarecilere devlet teşkilatı hakkında genel bir fikir vermek gibi tâlî bir takım düşüncelerle vücuda getirilen derlemeler olmayıp, büyük bir çoğunluğu, daha önce ifade etmiş olduğumuz düşünceler

81) Heyd, a.g.e., 171-72.

82) Bkz. İnalçık, " Kânunnâme ", 566.

83) İnalçık, a.g.m., 566.

84) İnalçık, " Adâletnâmeler ", 105. Ayrıca bkz. Ayn.yaz., Kânunâme-i Sultânî..., XIV.

85) Bunlardan, H.Tuncer'in yayınlamış olduğu bir kânunnâmenin sonunda yer alan, " Manisa mahkemesinde amel olunan kânunnâmeyi sultâniden ihrâc olunmuştur." ifadesi de zikre değer. **Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kânunları. Osman Gâzi'den III. Ahmed Zamanına Kadar (1299-1730)**, Ankara, 1965, 148.

86) Manisa Küt. No. 4655, 51-b.

doğrultusunda resmî makamlarca düzenlenmiş olup, ilgili mercilerde esas alınmak üzere gönderilmiş olan resmî metinlerdir (87).

II

Buraya kadar kânunnâmeler ve bu arada genel kânunnâmeler ile ilgili bazı önemli hususları değerlendirdikten sonra, bu aşamada, daha önce de belirtmiş olduğumuz doğrultuda, eski ve hâlen halk arasındaki adıyla " Kitapsaray ", bugünkü adıyla Manisa İİ Halk Kütüphanesi bünyesindeki Eski Eserler Bölümü (88) nde kayıtlı bulunan yaklaşık on bir el yazması kânunnâme arasından 4655 numarada kayıtlı kânunnâme sûretini, evvelâ maddî yönden, daha sonra da mâhiyeti ve diğerleri arasındaki yeri bakımından değerlendirmeye geçebiliriz.

Kânunnâme metni hemen yukarıda belirtmiş olduğumuz numarada kayıtlı bulunan bir mecmuanın (51b-78b) varakları arasında yer almaktadır. Bu mecmuada sözkonusu metinden başka, (1b-7a) " Kitâbü'l-Ferâiz ", (7b-32a) Mehmed el-Bursevî'ye âit olan bir risâle, (32b-49b) " Sûret-i Vakfiyyeti'l-Ebüssu 'ûd ", (50b-51a) " Hoca Çelebi Fevâları Mühimdir ", (79b-86b) " Sûret-i Kânûnnâme-i Osmânî ", ifadeleriyle başlayan beş ayrı bölüm daha bulunmaktadır.

Mecmua orijinal ciltli olup, ayrıca özel bir muhafaza içerisinde bulunmaktadır. Boyutları, cilt 20.3 x 12.5, yaprak 20.2 x 12.4 ve yazılı kısım 15.8 x 8.5 olarak tesbit edilmiştir. Kullanılan kağıt sarı ve parlak olup, metin siyah mürekkeple yazılmış, ancak başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Metin içerisinde her sayfada yer alan satır sayısı yirmi üç olup, her sayfanın sol alt köşesine müteakib sayfanın ilk satırının başlangıç kelimesi kaydedilmiş bulunmaktadır.

Metin içerisinde yer alan bölüm başlıkları genellikle rakamlar vermek sûretiyle numaralandırılmıştır. Ancak, 19 ve yirminci fasıllarda zikredilen ihtisâb kânunnâmesinden sonra, kânunnâmenin esas planının dışında kalan, Beytû'l-mâl, Azablarla ilgili bir kânunnâme ile birlikte muhtelif hususlarla ilgili olarak dercedilmiş bulunan bazı kısa hükümlerin numaralandırılmadığı görülmektedir.

Mecmuanın sayfa kenarlarının, muhtemelen, zamanla yıpranmış olan kısımlarının düzeltilmesi maksadıyla sorumsuzca kesilmiş olmasından dolayı, metin içerisinde bir kaç yerde tesâdüf edilen " derkenar " şeklindeki açıklamalardan geriye sadece herhangi bir anlam ifâde etmekten uzak, bir kaç kelime kalmıştır.

87) Kânunnâmelerin resmî karakteri hak. geniş bilgi için bkz. Heyd, a.g.e., 171-76.

88) Hazırlanmış olan kataloğa göre (Güler Gönültaş, Manisa İİ Halk Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları Kataloğu, Manisa, 1986) bu kütüphanede yaklaşık 5144 kadar el yazması eser bulunmaktadır. Ayrıca bkz. İsmet Parmaksızoğlu, Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu I. Türkçe Yazma Tarihler, İstanbul, 1952.

Kânunnâmenin tarihlendirilmesi konusunda, maalesef metin içerisinde açık bir kayda rastlanmadığı gibi, metin sonunda yer alan yarım bir hüküm sûretinden anlaşıldığı kadıyla, muhtemelen son sayfanın kopmuş olmasından dolayı, burada da tarih ile ilgili her hangi bir kayda rastlamak imkanı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı cezâ hukuku üzerinde yapılmış olan, daha önce de işaret etmiş olduğumuz bir çalışma bizi bu konuda aydınlatmaktadır. Bu eserde yer alan Osmanlı cezâ hukuku ile ilgili pek çok yazma kânunnâmenin, buldukları yer ile beraber belirttikleri bir listede, üzerinde durduğumuz kânunnâme, I. Süleyman devrine ait kânunnâmeler arasında zikredilmektedir (89). Bu itibarla, sözkonusu kânunnâmeyi bu devre ait olan düzenlemeler arasında değerlendirmek gerekmektedir.

X X X

Maddî özelliklerini ana hatlarıyla bu şekilde belirttiğimiz kânunnâmeyi muhteva yönünden değerlendirirken, böyle bir çalışma çerçevesinde bunun bütün boyutlarıyla ele alınması düşünülemeyeceğinden, biz burada daha ziyâde, kânunnâmenin ihtiva ettiği değişik sahalarla ilgili düzenlemelere esas teşkil eden kânun ve hükümleri ana başlıkları ile de olsa zikredip, özellikle kânunnâmenin bulunduğu Manisa ve havâlisine ait olup, yayınlanmış bulunan bazı kânunnâmelerle mukâyese etmek sûretiyle, henüz bir sancak kânunnâmesi bulunup yayınlanmamış olan Manisa ile ilgisi nokta-i nazarından değerlendirme yoluna gideceğiz.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz genel kânunnâmelerin tipik bir örneğini teşkil eden ve "... Sûret-i Kânûnnâme-i Pâdişâhi..." başlığı altında kaydedilmiş olan bu metin, kânunnâmenin, burada zikredilen kadıların, tatbikatta esas alacakları yeni bir kânunnâmeye duydukları ihtiyacı beyan eden yazılı talepleri üzerine, bizzat hükümdarın emri ile, ilgili görevliler vâsitasıyla tertib edilip, bundan sonra esas alınması mecbûrî yeni kânunnâme olarak, zikredilen " Vilâyet-i Anadolu" kadılıklarına gönderildiğini ifâde eden bir hüküm sûretiyle başlamaktadır. Genel olarak yeni bir düzenlemeye sebep teşkil eden durum ve aynı zamanda elimizdeki kânunnâmenin tertib sebebi ve şekli hususunda gayet açık bir fikir vermesi bakımından aynen aktarmayı uygun gördüğümüz hüküm şöyledir;

" Nişan-ı hümâyûn" hükm-i nâfiz meymûn enkazahu Allâhü ta'âlâ ilâ yevm-i yeb" sün hüküm oldur ki vilâyet-i Karaman ve Tokat ve Amâsiyye ve Kastamonu ve Ankara ve Sivrihisar ve Sultanönü ve emîr-i liva bundan evvel hükm-i hümâyûn gönderüb ahvâl-i sipâhiyân ve re' âyâ ve ehl-i mu'âf ve ehl-i berât ve piyâdegân ve ihtisâb (90) husûsunda temâm nihâyet derecede mucidd olub dergâh-ı mu'allâmda olan

89) Bkz. Heyd, a.g.e., 36.

90) İhtisâb için bkz. R. Mantran, " Hisba ", El 2, III. 489-90 (Osmanlı İmparatorluğu'nda); Ziya Kazıcı, Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi, İstanbul, 1987.; Heyd, Criminal Law, 229-35.; R. Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, I (Çev. M.A. Kılıçbay -E. Özcan), Ankara, 1986, 298-310.; Osman Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, I, İstanbul, 1922, 309-26.

kânûna muhâlif iş idüb hiç vechle kimesneye zulm olunmaya ve hakk- ı gayr âhârda ve âhar hakkı gayrıda kalmada begâyet ihtirâz idesiz ve illâ sizden birinüzden âna muhâlif fi'il ve nâ-pesendide vaz' istimâ ' olunacak olursa ' azle konulmayub ' azîm belâlara uğradırın deyû fermân olunduğı ile zikrolan vilâyet kadıları kânûn husûsunda kemâl derecede ' ilmimüz yokdur husûsen kânûn-i cedîd ola deyû her biri mektub gönderüb bundan kânunnâme taleb etdükleri ile serîr-i saltanatım dârü'l-'izz ve' t-temkîn medîne-i Kostantiniyye muhtesib (91) olan kıdvetü'l-ümenâ ve'l-mu'temedîn Mehemmed zîde kadruhu elinde olan kânûn-i ihtisâb ahvâl-i re'âyâya ve gayrıya müte'llik şöyleki kavânîn-i cedîde ve emr-i nâfiz-i mer ' î ve ma'rûfe der ihrâc olunub irsâl olundu ' inde'l-vusûl bir muhâlif iş idüb memâlik-i mahrûsam Vilâyet-i Anadolu'da ihtilâf idüb ihtilâl virüb hiç bir ferde zulm ve hayf olmaya evvelden atam ve dedem tâbe serâhumâ bir kadılık ve dahi ziyâde kendü sancağında olsun ve âhar sancakda narh-ı kassâban (92) ve etmekciyân ve gayrılar da gözlenüb âhar kadılığa ve sancağa tâbî ' olub ri ' âyet olinugelmîş ola gene öyle olub âna muhâlif olunmaya ve sâyir kânûnda ve ihtisâbda dahi kimesneye zulm olmaya zulmden begâyet ihtirâz olunub mahalline münâsib icrâ oluna işbu üslûb üzerine ki zikrolundu..." (51-b) (93).

Bu hükümde n sonra başlayan kânunnâme , hemen hemen diğer örnekleri ile aynı sistem dahilinde, kaydedildiği sıra ile başlıca şu bölümleri ihtivâ etmektedir;

1. " **Cerâim-i zînâ ve gayrı** " : Zînâ ile ilgili hükümler (:51b-52b).
2. " **Tadârebe ve teşâteme** " : Reâya arasında vukŞa gelen kavga ve benzeri fiillerle, işlenen suçlara karşılık tâyin edilmiş olan cezâ hükümleri . (52b-53a)
3. " **Siyâset** " :Hırsızlık ve buna benzer suçlarla birlikte, aynı bölüm içerisinde " **Deştân Husûsu** " başlığı altında da ekili yerlere verilecek zarar ve ziyan karşılığında tâyin edilmiş olan cezâ hükümleri. (53a-55a)
4. " **Rûsûm-ı re'âyâ ve rûsûm-ı zemîn** " (94) : Reâyânın ödemekle yükümlü olduğu muhtelif vergi ve resimlerle birlikte tâbî olduğu diğer hususlar . (55a-58b)

91) Muhtesib'in görev ve yetkileri hak. yukarıda işaret edilmiş olan eserlerden özellikle bkz. Mantran, a.g.e., 288-98.; Heyd, a.g.e.,229-34.

92) Narh için bkz.Mübahat S.Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul, 1983.; Yaşar Yücel, **1640 Tarihli Es'âr Defteri**, Ankara , 1982.; O.Nuri, a.g.e., 419-70.

93) Bu hükmün fotokopisi için bkz.Ek-1.

94) Kısaca " ra 'iyyet rûsûmu" şeklinde ifade edilen reâyânın ödemekle yükümlü olduğu " resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i zemîn " gibi vergiler için bkz. H.Inalcık, " Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu ", **Bellekten** XIII / 92 (1959), 575-609.; N.Çağatay, " Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler ", **AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** V/5 (1947), 483-511. Ayrıca bkz. Inalcık, " Çift resmi", **EI** ², II, 32. Ayn.yaz., " Bennâk ", **EI** ², I, 1204.

5. " Sipâhi olan tasarruf eyledügl ra'yyet yeri için ' avâriz (95) olduğu zamanda ' avâriz vire " şeklinde başlayan kısa bir hüküm. (58b-59a)
6. " Kurâllardan ev yeri için tapu " almanın kânun (96) olduğunu beyan eden kayıtlar ile birlikte, reâyâyı en çok mutazzar eden hususlardan birisi olarak, tayin edilmiş olan zamandan önce vergi talep edilmemesine dâir bazı hükümler. (59a-59b)
7. " Aşârü'l- hinta ve's-şa'ir (97) ve gayrihâ " : Zirâi mahsuller üzerinden alınan öşür ve salâriye (98) gibi vergiler ile ilgili maddeler. (59b-60b)
8. " Rüsûm-ı ağnâm " (99) : Koyun ve keçi sahibi reâyânın ödemekle yükümlü olduğu vergilerle ilgili maddeler . (60b-61a)
9. " Rüsûm-ı otlak " (100) (61a-61b)
10. " Derbeyân-ı kışlak " (Kışlak resmi) (101) (61b) Bu bölümde ayrıca "kovan resmi " (102) ile ilgili maddeler de kaydedilmiştir. (61b-62a)
11. " Resm-i 'arusâne " (103) (62a-62b)
12. " Resm-i duhâni " (104) (62b-63a).

95) Avâriz için bkz. Barkan, " Avâriz ", İA ,II,13-19.

96) Bunun için ayrıca bkz. Barkan, Kanunlar, 46.; Beldiceanu, a.g.e., 14.; Pulaha-Yücel, a.g.m., 25.

97) Öşür için bkz. Barkan, " Öşür ", İA, IX, 485-88.; Lütfi Güçer, XV-XVII.Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964.

98) Genellikle Kânunnâmelerde " yemlik mukâbelesindedir " şeklinde kaydedilmiş olan (bkz.Barkan, Kanunlar, 10.) salâriye için bkz. L.Güçer, a.g.e., 52-53.

99) Bkz. N. Çağatay, a.g.m., 485-87.

100) Bkz.Çağatay , a.g.m.,509-510.

101) Kânunnâmede yer alan kayıtlardan da anlaşıldığı üzere (61-b), bir timara hâriçten gelip kışlayan koyundan sürü başına alınan bir vergidir.

102) Kânunnâmelerde " resm-i güvvâre , öşr-ü asel " ve benzeri şekilde de kaydedilmiş olan bu resim için bkz. Çağatay, a.g.m., 508-509.

103) " Resm-i ârûsi " ve " gerdek resmi " olarak da tâbir edilen, kız veya dul kadının evlenmesi hâlinde timar sahibi veya sancak beyi 'ne ödenmesi gereken bu vergi için bkz.Bernard Lewis, "Ârûs resmi " , EI ², I, 679.; Çağatay, 506-7.

104) Kânunnâmelerde " resm-i dūd " veya "Tütün resmi " şeklinde de kaydedilen ve sipâhinin timarına muayyen bir zaman için, genellikle kışlamak amacıyla gelip yerleşen, ziraatla meşgul olmayan " hâriç ra'yyet " den alınan bu vergi için bkz. İnalçık, " Raiyyet Rüsûmu ", 593-94.

13. " **Resm-i âslyâb** " (değirmen vergisi) (105) (63-a).
14. Bu bölümde de serbest ve serbest olmayan timarlar (106) ile ilgili maddeler zikredilmektedir. (63b-64b)
15. " **Derbeyân-ı töhmet** " (64b-65a).
16. " **Rüsûm-ı mekâtib ve sicillât** " (65-a).
17. " **Ahvâl-i piyâdegân ve müselle mân** " (65a-66b).
18. " **Rüsûm-ı bâc-ı bazâr** " (107) 66b-68b).
19. Bu bölümde " **İhtisâb ber mûceb-i kânûn-i sultânî** " (108) başlığı altında geniş kapsamlı bir ihtisâb kânunnâmesi yer almaktadır. (68b-70a)
20. " **Ehl-i sınıâyi' ve cerâim-i işân**" ifadesiyle başlayan bu bölümde ise, esnaf ve zanâat ehlinin uyması gereken kâideler ve bunları ihlâl hâlinde verilecek cezâlarla ilgili temel hükümler kaydedilmiştir (109).

Esas itibariyle bu şekilde, yirmi bölümden müteşekkil kânunnâmeye ilâve edilmiş olan diğer kısımlar da, " **arz-ı mefkûd** " (76-b), " **beytû'l-mâl**" (76-b), Müslüman ve gayrimüslim reâyâ arasındaki münâsebetlerle ilgili bâzı hususları hâvî " **şurûtü'l-İslâm 'aleyü'l-küffâr** " ifadesiyle başlayan bir bölüm (76b-7a) ve nihâyet, " **Sûret-i kânunnâme-i fi husûs-i azab** " (77a-78b), şeklinde sıralanmaktadır.

Genel hatlarıyla muhtevâsını ortaya koymuş olduğumuz bu kânunnâmenin, esas olarak bir cezâ kânunnâmesi mâhiyetindeki ilk üç faslı, diğer örnekleri ile mukâyese edildiğinde, İmparatorluğun bütününde mer'î bulunan hükümleri ihtivâ ettiğinden, tabîi olarak küçük nüans ve ifâde farklılıklarından öte, pek önemli bir fark görülmemektedir.

105) Bkz. N.Çağatay, a.g.m., 503-4.

106) Bunun için bkz. Ö.L.Barkan, " **Timar** ", **İA**, XII /1, 310.; N. Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar** (Çev. M.Ali Kılıçbay), Ankara, 1985,31.

107) Pazarlarda satılan mallardan, bir nevi alım-satım vergisi mâhiyetinde olan " **Bâc** " için bkz. Fuad Köprülü, " **Bâc** ", **İA**,II, 187-90.; O.Nurî, a. g.e., 364-70.

108) Yayınlanmış bulunan bazı ihtisâb kânunnâmeleri için bkz. Ö.L.Barkan, " **XV.Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiaatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kânunlar...** ", **Tarih Vesikaları** I / 5 (1942), 326-40.; II/7, 15-40.; II/9, 168-77.

109) Bir önceki notta zikredilenler ile birlikte bkz. A.Lütfî, **Mirât-ı Adâlet yâhut târihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliyye**, İstanbul, 1306, 82-87.; O.Nurî, a.g.e., 404-408.; Abdullâh Uysal, **Zanaatkarlar Kanunu**, 1982, 88-94.; N.Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik**, Konya, 1981, 112-18.

Diğer taraftan, genel olarak reâyâ ile sipâhi arasındaki ilişkileri düzenleyen, reâyâdan alınan vergi ve resimleri belirli esaslara bağlayan bölümler de diğerleriyle aynı sistem dâhilinde düzenlenmiş olup, muhtevâda da değişen şartların gerektirdiği küçük çaplı bir takım farklılıkların dışında, pek büyük bir değişiklik görülmemektedir.

Bütün bunların yanında, Aydın kânunnâmesi (110) nin ilgili kısmı ile çok yakın bir benzerlik arzeden, diğer örneklerinde pek rastlanmayan, geniş çaplı bir bâc kânunu ile çok geniş bir sahayı kaplayan bir ihtisâb kânunu, genel (codifié) kânunnâmeler arasında üzerinde durduğumuz kânunnâmeye ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Böylece, şekil ve muhtevâ bakımından bâriz vasıflarını zikretmiş olduğumuz kânunnâme, daha önce de işâret etmiş olduğumuz gibi, Manisa ve civârında tatbik edildiği anlaşılan bazı kânunnâme metinleri ile arzettiği yakın benzerlik bakımından da üzerinde durulmaya değer görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, Saruhan'a ait bir sancak kânunnâmesi elde bulunmamaktadır, ancak bunun dışında, bu hususta bize ışık tutacak metinler de yok değildir. Bunlardan birisi, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa Sancağını İdâre Etmesi İçin Gönderdiği Siyâsetnâme" (111) dir. İkincisi ve bizim için esas önemli olanı ise, Manisa Şer'iyye Sicilleri arasında bulunup, yayınlanmış olan bir kânunnâme sûretidir (112). Gene sonunda, "Manisa mahkemesinde amel edilen kânunnâme" olduğu belirtilmiş olan bir kânunnâmeyi de burada özellikle zikretmek gerekir (113). Bunlara ilâveten, şekil ve muhtevâ bakımından önemli ölçüde benzerlik gösteren, Aydın kânunnâmesi (114) de bu hususta oldukça önemli bir fikir vermektedir.

Bunlardan ilk sırada zikredilen siyâsetnâme, esas itibariyle, İnalçık'ın genel olarak belirttiği gibi, ihtivâ ettiği hükümleri ile "bütün imparatorluğa ve her sınıfa şâmil yegâne umûmî kânun" (115) durumunda olan bir cêzâ kânunnâmesi mahiyetinde olmasından dolayı, her iki metin arasındaki yakın ilişki, varmak istediğimiz sonuç bakımından, pek büyük bir önem taşımamaktadır. Ayrıca, H.Tuncer'in yayınlamış olduğunu belirttiğimiz diğer kânunnâme de, şekil ve muhtevâ bakımından elimizdeki kânunnâme ile çok yakın bir benzerlik arz ediyor olmasına rağmen, ilmî metodlardan uzak bir şekilde, gelişigüzel sadeleştirme yoluna gidilerek yayınlanmış olmasından dolayı, bu hususta daha açık bir fikir vermekten uzak bulunmaktadır (116).

110) Bkz. Barkan, *Kanunlar*, 14-15.

111) E.Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa Sancağını İdâre Etmesi İçin Gönderdiği Siyâsetnâme", *Belleten*, VI/21 (1942), 37-44

112) Zeki Arıkan, "Bir Kânunnâme Sûreti", *Tarih İncelemeleri Dergisi* III (1987), 49-61.

113) H.Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları*, 127-48.

114) Barkan, *Kanunlar*, 6-18.

115) İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", 121.

116) Bkz. Tuncer, a.g.e., 127-48.

Dolayısıyla, geriye kalan, Arıkan'ın yayınlamış olduğu metin, bu hususta önemli ölçüde bir fikir verebilecek mâhiyette olduğundan, bu metin içerisinde yer alıp, Aydın kânunnâmesi ile mukâyese edilmiş bulunan maddeleri, Aydın kânunnâmesindeki şeklini de belirtmek sûretiyle, elimizdeki kânunnâmenin ilgili maddeleri ile karşılaştırmak, bu noktada önemli bir fikir verecektir.

İlk olarak, şehirlîye " resm-i çift" kaydolunamayacağına dâir hüküm, her üç kânunnâmede şöyle ifâde edilmiştir:

Manisa Küt. (56-b/16-17): " **Ammâ şehirlü çiftini bozub ferâgât iderse resm-i çift talep olunmaya ol sebebden şehirlüye resm-i çift kaydolunmamışdır.**"

Manisa Ş.S. (Arıkan, a.g.m., 55/1): " ... resm-i çift talep olunmaya ol sebebden şehürlüye resm-i çift kaydolunmamıştır" (117) .

Aydın Kân. (Barkan, Kânunlar, 7/3): " ...Ammâ şehirlü çift bozub feragat iderse çift resmî talep olunmaya Ol Sebebden şehirlüye çift resmî yazılmamışdır " (118).

İkinci olarak, bennâk yazılmış olup, elinde beş on dönüm yeri bulunan reâyânın bennâk resmi ile berâber ödemesi gereken dönüm resmine dâir maddenin her üç metinde şu şekilde kaydolunduğu görülmektedir :

Manisa Küt. (56-b/23-57-a/1-3): " **Ve dahi bir ra'yyet bennâk yazılmış olsa ve elinde beş on dönüm yeri olsa anların gibi kimesneler İhemli bennâk resmin ve hem tasarrufunda olan yerleri mikdârınca sipâhiye dönüm akçasın vîre.** "

Manisa Ş.S. (Arıkan, a.g.m.,55-56/8-10): " **Ve dahi raiyet bennâk yazılmış olsa ve elinde beş on dönüm yeri olsa anların gibi kimesneler hem bennak resmin vere ve hem tasarruflarında olan yerler mikdarınca sipahiye dönüm akçasını vere.** "

Aydın Kân.(Barkan , Kânunlar, 8/16): " **Ve bir raiyet ki bennâk yazılmış olsa elinde beş on dönüm yeri olsa anların gibi kimesneler hem bennâk resmin virürler ve hem tasarruflarında olan yerele mikdarınca hâric raiyet gibi dönüm akçesin vîreler**" (119).

Üçüncü olarak da, raiyyet yerinin intikâl tarzı ile ilgili bâzı hükümler, her üç kânunnâmede şöyle ifâde edilmektedir :

117) Arıkan'ın yayınladığı bu metnin bundan önceki kısmı mevcut değildir.

118) Bkz.Arıkan, a.g.m., 53.

119) Bkz.Arıkan, a.g.m., 54.

Manisa Küt. (57-a/20-23, 57-b/1-3): " Ve dahi bir ra'iyet fevt olub müte'addid oğulları kalsa ataları yerlerin müşâ' ve müşterek tasarruf iderler iken cümlesinden biri dahi fevt olub oğlanı kalsa yeri hissesi oğluna Intikâl ider ammâ oğlu kalmasa kardaş yeri kardaşa Intikâl etmez lâkin el virdigün kardaşları virse gayra virmeyeler Meger ki bunlar rağbet etmeyeler ol vakt sipâhî kime dilerse vire."

Manisa Ş.S.(Arıkan, a.g.m., 56-57/24-29): " Ve dahi bir raiyet fevt olsa müteaddid oğlu olsa ataları yerlerin müşa ve müşterek tasarruf ederken cümleden biri fevt olsa fevt olanın dahi oğlanı kalsa hissesiyle oğluna intikal eder iki oğlu kalsa kardaşı yeri kardaşına intikal etmez lakin el verdiği kardaşları verseler gayra vermeyeler Meger ki bunlar rağbet eylemeyeler ol vakit sipahi kime dilerse vere."

Aydın Kan. (Barkan, Kânunlar, 8-9/18): " Ve bir raiyet fevt olub müte'addid oğlu kalsa ataları yerlerine tafsil-i sâbık üzere müşâ' ve müşterek mutasarrıf iken cümleden biri ıvefât eylese oğlu kalsa hissesi oğluna Intikal ider Ve oğlu kalmasa karındaşın yeri karındaşa intikal eylemez Anun gibi olıcak müteveffânın hissesi ecnebiye virilmeyüb il virdüğün karındaşları virürse karındaşlarına virile Meğer ki rağbet eylemeyeler ol vakit sâhib-i timar kime dilerse ana vire" (120).

Özellikle Manisa Şer'iyye sicilleri arasında bulunup yayınlanmış olan kânunnâme parçası ile elimizdeki kânunnâme arasındaki büyük benzerliği ortaya koyan bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hattâ, Arıkan'ın yayınlamış olduğu parça tamâmiyle karşılaştırıldığında, elimizdeki kânunnâmenin ilgili kısımları ile, aynen yukarıdaki örneklerde olduğu gibi büyük bir benzerlik arzettiği görülmektedir (121).

Netice itibâriyle , baş tarafında bulunan hükümden, zikredilen kadılıklara gönderilen resmî düzenleme olduğu anlaşılan bu kânunnâme sûreti, muhtevâ bakımından taşıdığı değer yanında, henüz bir kânunnâmesi bulunup yayınlanamamış olan Saruhan sancağı çevresindeki sacak kânunnâmeleri ve özellikle , Arıkan tarafından muhtemelen, Saruhan sancağı kânunnâmesinin bir parçası olabileceği kanâatiyle (122) yayınlanmış bulunan kânunnâme metni ile,yukarıdaki küçük karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere, aynıyet derecesine varan, çok yakın bir benzerlik göstermesi bakımından da oldukça önemli görünmektedir. Ayrıca, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, " Manisa mahkemesinde amel edilen kanunname-i sultaniden ihrac" olduğu zikredilen kânunnâme ile olan benzerliği de, bu noktada dikkati çekmektedir.

120) Bkz. Arıkan, a.g.m.,54

121) Kânunnâmenin ilgili kısmı, bu hususta faydalı olacağı düşüncesiyle, aşağıda aynen verilmiştir. Bkz. Ek-2

122) Bkz.Arıkan, a.g.m.,55

مجلس و در قانوق نامه بیاد استماعی جو در کرد ذکره نور
مجلس غیر زیاده و نه نقصان

نشان مایهون حکم نافذ میمون انشاء الله تعالی الی یوم بعثون حکم اولد که ولایت
قرمان و توقات و اما سیه و قطنیه و انزله و سوریه حصا و سلطان او یک
و امیر لوبوندا اول حکم مایهون کوندرب احوال سپاهیان و رعایا و اهل معارف
و اهل برات و پیاه کان و احتساب خصوصه تمام نهایت درجه و مجرد و لوب و کلمه
مطلقه اولان قانوقه لایف ایش اید و بیج و جمله کسینه ظلم اولد و حق بغیر آوده
و آحق غیر بیع قائمه بغایت احراز امیه سر و الا سرزدن بر یکدزدن اکامی لایف
فعل و ناپسندید و ضعیف اجتماع اولیای اولور سه عهده قونما یوب عظیم بلار اولد و درین
دیو فرمان اولدین ایله ذکر اولان ولایت قاضی کبری قانوق خصوصه کمال درجه
عالموز یوقدر خصوصه قانوق جدید اولد و دیوم هر بری مکتوب کوندرب یونون
قانوق نامه طلب اندک کبری ایله سر بر سلطنت دار العرفه و التعمین مدینه کسینه کسینه
حکایت اولان قدوة الامنا و انصافین محمد زبردت الله اولان قانوق احتساب
ایله احوان رعایا و غیره متعلق شوینگه قوانین جدید و اعراض مری و مردم
در افواج اولوب ایصال اولندی عندا اصول بری لایف ایش اید و بیج کمال
محرک و ولایت اناطولی صه اختلاف اید و بیج اختلاف اید و بیج برفق و ظلم
و حیف اوکیه اولدن انام و دم طاب شرابها بر قاضی و دینی زیاده کند و
سجاقه اولسون و آخ سجاقه نزه قضا بان و انجیمان و غیر بری لوب کوزلوق
آخ قاضی و سجاقه تا به اولوب رعایا اولسون کمال اولان اولوب
اکامی لایف و لایف و سایر قانوق و احتساب دینی کسینه ظلم اولانیا ظلمدن
بیخایت احراز اولوب مکتبه مناسب ابروی اولنم اشک لوب اولونم که
ذکر اولندی در بیان جرایم و غیره
اگر برکنه زمانه اولونم شرع ثابت اولسه اولونم و غیره اولونم بیکرجه

کوه پارس جلگه که بدست نکلیدار چون خارج از فخر او لب الخ
 ویرمکن و نماز اتا جاهلان و طاعت و طاعت شدن و قید کردن و پیدان
 و بدجستد و قردان و بیزدن و بیزدن و بیزدن و بیزدن و بیزدن
 با زلشدن حمله ایدوب نزاع ایدوب زانما شول کراج کند لرب
 رختت ازاعت ایج کلن سرازع صاحبند بیج ولاشرا ایدوب
 و با سپاسه دن طنب بویوب و یاد فتر و قنفق بواولیر بر اولیر یوب
 بوی او بی باز دوزب بر می و قوری ایدوش اولاسا سپاسه اولما
 اول کلن منفعت بجز اولسا اول کلن بی ادره تو یوج اولونوب رعیتت
 ویر لمر و رعایا با غیریه متفرق اولوب کندسه کچه ویرینه
 کتوریک جمعی ایکه فانون قدیم هر انا اولمشن یلیدن بر ویرود
 سنگان اولایه کچه تک شوع حر و بر سر هر رعایا تسلطنا اولون
 یل یا دن زیاده متوطن اولسا اما رعایا و فتر تیوید اولسه اولکل
 انا یا کند لرب رعیتت اولاز شهر ضلع الفاق اولون شهر ضلع فلقون
 شهر زنوشه جنگلک فتر تا تمام جفندن و غیر حقدین زنوشور
 بر فتر قلی بر کمرکن ویر لمر شهر لمرین جنت کمرکن دیوکله علایق کر باز انام
 اعتبار اضنه هر انا شهر لوبو جفتن یوزوب از غلت ایدوب سر کیم جنتت
 طلب اولوب اول سبیدن شهر لمر بر شمع جفتت قیلا اولما منزه در قی
 بر رعیتت اولسه کمرکن الفاق جنگلک ان بعضی بری غیره تیکرتونا
 اولسه جنت کمرکن قیلا اولند و غیره ایدوب هر کج صاحب
 بعضی بجم شعور مازود و غیره بجم شعور لاله همایان شعور لاله
 ویرودن بر کوییکه رعیتت آفر کوییکه ایدوب فتر کمرکن اولون
 رعیتت یا اولسه دانس اولان جنگلک اولون کوییکه شعور لاله اول
 دفعی بر شعور اولون جاده هر دو دم ایدوب طلب شعور لاله دفعی بر رعیتت

نماک

جدت دره و یا خضر غایب یا زین زنت اولانه صاحب تیار دخل
 ایله با کفایت بر تیار که قدیمی رعایا سسندن بعضی فترت کیمی شعور
 یو کمتی اولسه و فترت یا زلشدن کمرکن اولون ایجا و کله صاحب
 تیار بینه متفرق اولوب و دفعی رعایا بیکله زاد لوبو قیلا او صاحب
 تیار کیم بقدر فتن خاطر ایدوب که دخل اتیه ایما شعور قیلا دخل ایدوب
 مادام که و فترت رعیتت قیلا اولنیه و دکن جنگلک در فترت اولون
 زیند بیریا اولسه خوب بر جنگلک زین که کوییکه بر و جمع و غیر جنت
 یا زین که کوییکه نام جنگلک اولسه زینده کوییکه کسسته کیم زمین اولون
 کوییکه حقدین کلون کوییکه دخل اتیه الفاق اولون و کوییکه اولون
 اتیه ب ویریز یسه فانی شعور قیلا اول کوییکه دن یا کوییکه اولون جنگلک
 اولی نه ویرله و بعضی بمر که جنگلک یزین آن کوییکه قیلا رعایا
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت
 اولی بری کای خاص اولوب و خندان او شعوری صلک نام جنتت و با غیر جنت

خود است بر این قرار است که انظار او بر زمین اید و سوید زمین خود را متعلق بر این
 و بیست خیزد و بر این که هر که بر ملک طلبت اید بر او راه است و ستم است
 که در آن سوید و بیرون بر زمین که در زمین است و حشمت با خلیفه است
 اول که است و ستم که از قطع او است و لا عینک انما او است که در زمین است و با
 که است و ان اول خود است او است و ستم که قطع کرد و با عینک است و ان اول که
 چند می نزنند و انظار او حشمت است که از قطع او است که تا بوی تو خود را که
 او بلوغ سیاسی اکتا در یک بر می برد یا بالا بر روی کند و برود فعل است
 و ستم با او طلبت است و بی بر زمین است و ستم که قطع او است و ستم
 حکم است و حشمت تا بر او بر زمین است و ستم که قطع او است و ستم
 است و ستم که بر زمین است که با بر زمین است که با ستم که بر زمین است
 و در بی بر زمین است که قطع او است و ستم که قطع او است و ستم
 تا در او خود ترین تا ستم که از قطع او است که بر زمین است که
 بنا که ستم و بر زمین است که بر زمین است و ستم که قطع او است و ستم
 بر زمین است که تا ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب سیاسی بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب حشمت بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 انکار حشمت بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب حشمت او قطع و حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 از آن ستم طلب است و حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 ستم که از قطع او است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 او که ستم طلب است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 خود رو زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 طلبت و بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است

تا که با زمین است او است و ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 که ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 و در آن ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 با عینک که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 زمانه حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 کند و امام حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 بهرام امام حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 فوت او حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 و بعضی ستم حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 طلبت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 فوت او حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 تا خون بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 و در بی حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 که ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 فوت او حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 و ستم که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 اولوب حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است
 حشمت که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است که بر زمین است

قاصد انچه چست و در سلسله چشم که در عالم است
 اوله اوسته بود بر آینه آینه لایسته عین لایسته بر سر
 او ای که در عالم بود چه آینه بود که در عین است در آینه است
 و هر دو کی آینه و هر دو کی آینه است عین است در آینه است
 اوله کنان کنان او ای که در آینه است عین است در آینه است
 است از آن خون بر سر که سنگ آینه هر دو کی آینه است در آینه است
 بر چست خورشید است او ای که در آینه است عین است در آینه است
 ظهور بر وجه و هر دو کی آینه است عین است در آینه است
 مکران و کس بر ما چون آینه که آینه است عین است در آینه است
 بر هر دو کی آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 بر هر دو کی آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 اوله کنان کنان او ای که در آینه است عین است در آینه است
 است از آن خون بر سر که سنگ آینه هر دو کی آینه است در آینه است
 بر چست خورشید است او ای که در آینه است عین است در آینه است
 ظهور بر وجه و هر دو کی آینه است عین است در آینه است
 مکران و کس بر ما چون آینه که آینه است عین است در آینه است
 بر هر دو کی آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 بر هر دو کی آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است

و قوه نمایی خورشید عالم بر دل سبب نشخ و فوایدی و کوهی بر می خورند
 عقیده بی عقلی در دهر خورشید را بگویند عقیده کوهی بر می خورند
 دخی را با کوهی است فرق او اینها به دخی سبب است کوهی است با کوهی است
 رعیتی و با کوهی است رعایت است کوهی است کوهی است کوهی است
 دو نم بر آینه و سلاطین او و دو نم بر آینه است کوهی است کوهی است
 بر آینه است عین انزه ایاه الله و دخی سبب است عین انزه ایاه الله
 زیاده سینه خانی عین انزه ایاه الله و دخی سبب است عین انزه ایاه الله
 سبب است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 اگر سبب است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 طایفه است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 اما سبب است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 و هر دو کی آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 ابرق انزه ایاه الله کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 او که کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 حاصلی خورشید است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 اوله ای که در آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 طایفه است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 عین است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 او ای که در آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 بر هر دو کی آینه است عین است در آینه است عین است در آینه است
 بر کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است
 سبب است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است کوهی است

